

alange
gruofna
thuune

in pago leomerike

D R I E P A S

Jaargang 5, nummer 3, december 1988

HISTORISCHE KRING DUIVEN, GROESSEN, LOO

Colofon

De DRIEPAS is het verenigingsblad van de Historische Kring Duiven-Groessen-Loo. Het verschijnt drie tot vier keer per jaar. Artikelen mogen alleen overgenomen worden na schriftelijke toestemming van de auteur en met bronvermelding.

Abonnementsprijs f. 7,50 per jaar, voor postabonnees f. 10,00 per jaar, bij vooruitbetaling te voldoen op onderstaande bank of girorekening. Voor leden van de Historische Kring gratis. Losse nummers f. 4,00.

Het lidmaatschap van de Historische Kring is f. 20,00 per jaar, over te maken op postgiro 49 23 697 of Rabobank rekeningnummer 31.54.07.484 t.n.v. Historische Kring Duiven Groessen Loo te Duiven.

Secretariaat Historische Kring:

Dhr. A.Th.J. Boss
van Dorth tot Medlerstraat 5
6921 AT Duiven
tel. 08367 61202

Redactie:

W.F.W.M. van Heugten, Duiven
Th.M.J. Jonker, Loo

Redactieadres:

zie secretariaat Historische Kring

ISSN: 0921 - 5549

Vendelen

Een schutterij, zoals ONDERLING GENOEGEN in Duiven, kent een afdeling vendeliërs. Niet iedere schutterij is in staat een groep van vendeliërs op de been te krijgen of te houden. Wellicht spreekt het handhaven van oude gebruiken, zoals die (ook) in het optreden van de vendeliërs tot uiting komt, de moderne (jonge-)mens niet meer zo aan.

Dat is jammer. Als men later terugblijkt, klinkt vaak een toon van weemoed om wat verloren is geraakt. En wat is verdwenen, of nonchalant verwaarloosd, komt zelden meestal nooit meer terug.

Omdat het buiten het bestek van dit artikel valt om dieper in te gaan op de ontstaansgeschiedenis van de schutterijen, alleen het volgende. De schutterijen zijn in de middeleeuwen ontstaan door de noodzaak huis en haard in de ruimste zin te verdedigen tegen de het gespuis dat stad en land in roerige tijden onveilig maakte. Niet de rijken of een overheid, maar gewone jonge kerels uit de dorpsgemeenschap gaan die eigen gemeenschap beschutten.

De vendeliër is waarschijnlijk ontstaan uit de 'vaandrig', de vaandeldrager van de schutterij.

De eigenlijke taak van de vendeliërs nu is het brengen van de zgn. vendelgroet, de hoogste eer die een schutterij iemand kan bieden.

Veel spectaculairder is het optreden van een groep vendeliërs, die een show weggeven. U kijkt dan naar een kleurrijk schouwspel van draaiende, wervelende vlaggen, soms omhoog geworpen, soms laag over de grond scherend. Toch zit daar steeds heel wat traditionele symboliek in, het is feitelijk een spel vol symboliek, waarbij elke draaiing of 'slag' een eigen betekenis heeft.

In zijn oorsprong is het vaandel een teken van kracht en vertrouwen in de strijd. Zolang het vaandel omhoog geheven zichtbaar bleef, was de strijd nog niet verloren, het 'vallen' van het vaandel betekende het einde van de strijd. Ook nu nog is het vallen van het vendel het ergste wat een vendeliër kan overkomen.

Enkele voorbeelden van vendelslagen en hun betekenis:

- slag boven het hoofd: ik vraag hulp en bescherming van Boven;
- slag over de schouders: ik word aangevallen, ik verdedig mij;
- slag om de enkels: hoewel gewond houd ik het vendel hoog, het

zal de grond niet raken;

- het omhoogwerpen van het vendel: (waarschijnlijk) ik ben dodelijk gewond, ik geef het vendel door aan een ander.

Het eist een regelmatige oefening om in een groep samen te kunnen balanceren en de figuren te maken, en dan ook zodanig dat de traditie niet vergeten wordt. De slagen van weleer worden in elk programma weer ingebouwd. Ook als de acrobatische vendeliers in actie komen, waarbij de vendels hoog de lucht in gaan, en slagen op de schoen of zonder gebruik van de hand worden gemaakt, ziet u de slagen in hun traditionele betekenis terug.

De schutterij ONDERLING GENOEGEN gebruikt vendels in de volgende kleuren:

- oranje: de kleur van het Nederlandse koningshuis;
- rood, wit, blauw: de kleuren van de nationale vlag;
- geel: de kleur van de paus, van de r.k. kerk.

Op alle vendels, behalve de oranje, is het gemeentewapen van Duiven ingeborduurd.

De groep van vendeliers staat onder leiding van een commandant in de rang van groot-majoor, bewapend met een sabel.

W.J.R. Staring, Duiven.

Groessens pastorie 200 jaar op de huidige plaats

Het is dit jaar 200 jaar geleden dat Johannes Henrichs, pastoor te Groessen van 1786 tot 1815, de 'oude wedem' (=pastorie) verliet. Hij betrok de nieuwe pastorie, die hij dat jaar (1788) dicht bij de kerk had laten bouwen.

Van pastoor Jacob Vallick, die leefde in de tweede helft van de 16e eeuw, weten we dat die oude 'wedem' enkele honderden meters ten noorden van de kerk stond, ongeveer waar nu de boerderij 'De Nieuwe Wedem' is.

Als we bedenken dat Groessen al sinds ongeveer 1150/1200 op de huidige plek een kerk heeft, rijst de vraag of, en zo ja waarom, achtereenvolgende pastoors gedurende zo'n 600 jaar zo ver van de kerk vandaan woonden. Hierop is slechts een gedeeltelijk antwoord en dan nog veronderstellenderwijs mogelijk, maar dat is stof voor een ander artikel. Terug dus naar de 'nieuwe' pastorie.

Ook als we de tand des tijds buiten beschouwing laten, zullen maar weinig oude gebouwen er nu nog net zo bij staan als direct na hun voltooiing. Verbouwingen, uitbreidingen, soms ook brand, laten van het oorspronkelijke gebouw dikwijls maar weinig over. Behalve (voor zover bekend) brand heeft ook de pastorie de onvermijdelijke veranderingen ondergaan al weten we niet in hoeverre met name de voorgevel afwijkt van die van het gebouw van 1788. Afbeeldingen daarvan zijn niet bekend.

Maar ook al zou de voorgevel nog min of meer oorspronkelijk zijn, daarachter zal er weinig te vinden zijn dat er in 1788 ook al was. Dit geldt met zekerheid voor het achterste gedeelte dat onder pastoor Wienholts in het jaar 1853 aan de oorspronkelijke pastorie werd toegevoegd. Een oneffenheid in een muur van de gang zou de grens kunnen aangeven tussen de oude, voorste deel en het achterste deel uit 1853. In dat geval moet de pastorie bij die verbouwing ongeveer eens zo groot zijn geworden tot de omvang die nu nog bestaat, de serre niet meegerekend.

Na nog een kleine verbouwing in 1891 worden in 1911 de zaken rigoreus aangepakt. Waarschijnlijk verkeerde de kap in slechte staat, want die werd in zijn geheel gesloopt en kennelijk heeft men die gelegenheid aangegrepen om nog een aantal wijzigingen door te voeren.

Zo werden behalve de kap ook alle schoorsteenkanalen, de zolder met balkenlaag, de zoldertrap met afscheidingen, diverse kozijnen en alle

plafonds behalve die in de 'zaal' gesloopt en vernieuwd. Ook de serre is toen aangebracht.

Architect was Her. Kroes en de aannemingsovereenkomst werd op 15 maart 1911 door Th.J. Lendering, timmerman, en F.J. Klappers, metselaar, beiden uit Groessen, getekend. Als voorzitter en secretaris van het kerkbestuur tekenden pastoor H.B.M. Berendsen en Herm. Bolk. Borgen waren J.L. Berentsen, timmerman te Loo, en Herman Holland, winkelier te Groessen.

De datum van oplevering is niet bekend maar zal niet voor het late najaar van 1911 zijn geweest: de gemeentelijke bouwvergunning is op 16 en de bisschoppelijke machtiging tot het aangaan van een geldlening is op 26 juni 1911 gedateerd.

J. te Witt, Groessen

Bronnen:

Parochiememoriale

Jacob Vallick: Der Kerckenboeck tho Groessen

A.G. van Dalen: Het Kerspel Groessen door de eeuwen heen, uitg. LiemerLantaern, Zevenaar, z.j. Kerkarchief Groessen (Huis Aerdt) inv.nr. 67

Klokken in de gemeente Duiven (deel 2)

Bij de nieuwbouw van de kerk te Loo in de jaren 1873/75 heeft men zich beperkt tot een schip en priesterkoor. Het lag evenwel ook in de bedoeling om later een toren te bouwen. Zover is het echter niet gekomen. Het ontbreken van een toren leidde ertoe dat men de klokken heeft opgehangen op de klokkenzolder boven het middenschip tegen de westfacade. Via een moeilijke klimpartij kan men de klokken bereiken. Deze moeilijke bereikbaarheid was er de oorzaak van dat men in het verleden amper of niet van het bestaan van de Loose klokken op de hoogte was. In de standaardwerken over de Gelderse monumenten in het algemeen en over de klokken in het bijzonder ontbreekt iedere vermelding. Dat dit niet terecht is volgt uit het onderstaande.

Klokken in de St.Antonius-Abt-kerk van 't Loo

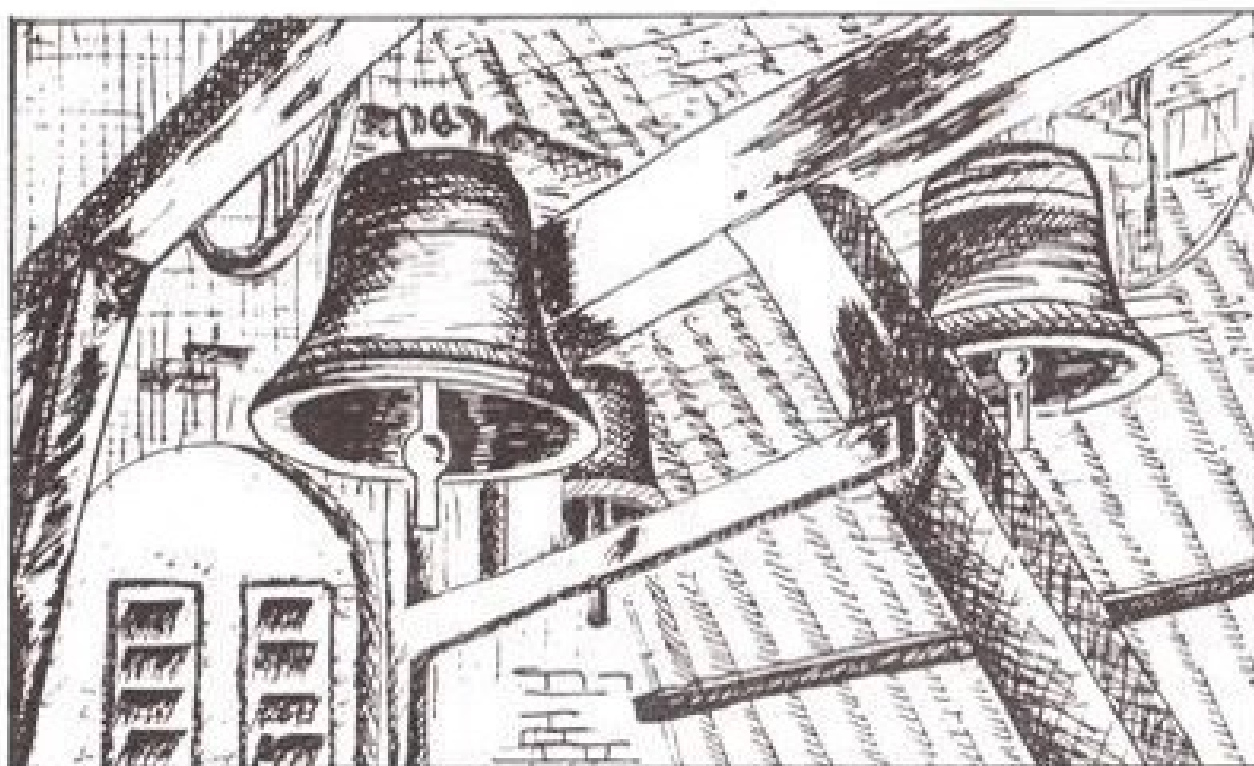
Reeds in de 15e eeuw stond er in 't Loo een kapel, die toegewijd was aan St.Antonius-Abt, ofwel St.Antonius met het varken. Tot de uitrusting van de kapel heeft reeds vroeg een klok gehoord. Wie de oudste klok(ken) heeft gegoten en in welke jaar is niet meer te achterhalen. De Loose klokkengeschiedenis is pas vanaf plm. 1600 te reconstrueren.

De klok van 1606

Op de klokkenzolder van de Loose kerk hangt de oudste klok van de gemeente Duiven. Hij stamt uit 1606 en werd gegoten door Hans Falck van Nueremberg. Het volledige opschrift, in gotische minuskels, luidt:

anno domini mvlc vl heeft my hans falck van nueremberg ghegoten

Van de uit 's Hertogenbosch stammende klokken-en geschutsgieter Hans Falck van Nueremberg zijn maar weinig klokken over. Volgens de officiële monumentenlijsten zijn er in de provincie Gelderland behalve de niet genoemde Loose klok nog vier, nl. in Gellicum bij Deil, in Meteren bij Geldermalsen, in Opheusden en in Bennekom. In de jaren twintig en dertig van de 17e eeuw duikt de naam van Hans

Impressie van de klokkenzolder van de kerk te Loo.

Falck van Nueremberg in het noorden van Nederland op. In 1626 bijvoorbeeld goot hij geschut voor de Amsterdamse koopman Trip en in 1633 de 6000 kg zware klok voor de Oldehove te Leeuwarden. In die tijd goot hij ook verschillende andere klokken voor kerken in Friesland. In 1634 ging hij op uitnodiging van de Russische tsaar naar Moskou om daar geschut en klokken te gieten.

We mogen ervan uitgaan dat Hans Falck van Nueremberg de klok niet speciaal voor 't Loo gegoten heeft maar dat ze later is aangekocht. In het jaar 1606 was de toestand namelijk verre van rooskleurig. Zoals uit de studies van A.G. van Dalen blijkt, was in de tweede helft van de 16e eeuw het gehele kerkelijk leven nagenoeg verdwenen. De Loose kapel stond ongebruikt en slechts incidenteel werden er diensten gehouden. Pas omstreeks 1630 begint er weer enige regelmaat in het kerkelijk leven te komen en vanaf 1651 is er weer een pastoor in 't Loo.

De verdwenen klok van 1613

Ook op politiek vlak was de toestand in de Liemers omstreeks 1600 verre van rooskleurig. Ofschoon de Kleefse Liemers niet officieel bij de Tachtigjarige Oorlog betrokken was, had de streek veel te lijden

van de krijgsverrichtingen. Vooral de jaren 1598/99 waren slecht toen de Mendoza hier voorbereidingen trof om de Schenkenschans te belegeren. Pas nadat de rust met het Twaalfjarige Bestand (1609-1621) weerkeerde, begon men aan de wederopbouw. Ook werden nieuwe klokken in de kerktorens gehangen: in 1611 goot Peter van Trier een klok voor Duiven en een jaar later de grote klok voor Groessen. Weer een jaar later, in 1613, is er voor 't Loo een klok gegoten. In het kerkarchief wordt een lijst bewaard uit 1613 met de namen van alle mensen die een geldelijke bijdrage voor een nieuwe klok leverden. De aanhef van de acte luidt: *Aengaende de Giften van de gevaerden zoo gestaen hebben over de Klocke der Capelle in Loo en hoe veel ieder daartoe gegeven heeft.* Onder de genoemde personen treffen we niet alleen Loose mensen aan maar ook mensen uit Westervoort. Interessant is ook om te zien in welke geldsoort men betaalde: dat varieerde van Spaanse matten over Hollandse guldens en Brabantse stuivers tot Kleefse daalders. Een klokkengieter wordt in de acte niet vermeld. Was het misschien Peter van Trier? Of Hans Falck van Nueremberg, die een zeven jaar oude klok verkocht? Dit laatste lijkt onwaarschijnlijk omdat een klok een grote investering was, die men niet zeven jaar renteloos liet.

De klok van 1613 is om een of andere reden verdwenen. Werd zij geroofd in de jaren 1635/36 toen de Schenkenschans door Frederik Hendrik werd belegerd en de Liemers weer zwaar te lijden had van de oorlogshandelingen? We weten het niet. Toch lijkt het niet onwaarschijnlijk dat de klok van 1606 later als vervanging van de klok van 1613 is aangekocht. In dit verband komt zelfs de naam van de jezuïet Gerardus Otten naar voren. Hij was in de jaren 30 van de 17e eeuw maar ook na 1643 veel in 't Loo terwijl hij tevens missioneerde in de Tieler- en Bommelerwaard, een streek waar zich nu drie klokken van Hans Falck van Nueremberg bevinden.

Vragen te over waarop we waarschijnlijk nooit antwoord zullen krijgen. Ze geven wel aan hoe ingewikkeld en tevens interessant de klokkengeschiedenis van een kleine plaats als 't Loo is.

De naam hans falck van nueremberg in gotische minuskels.

hans falck van nueremberg

De klok uit 1776

De tweede klok op de Loose klokkenzolder werd in 1776 door de gebroeders Voigt gegoten. Zij weegt ongeveer 120 kg, heeft een diameter van 61 cm en een hoogte van 56 cm. Het opschrift luidt:

- 1- MARIA CHRISTINA PHILIPPINA MEVROUW VAN POELWIJK
- 2- R:D: JOANNES COLKEN PASTOR TOT (s)USCEPERUN(t): ET
- 3- WINANDUS GEURTS PASTOR INT LOO ME FIERI CURAVIT. ME
FUDERUNT CHRISTIAN :
- 4- ET ROTG: VOIGT FRATRES. A: 1776

Op de klok is een kruisje met corpus gegoten. Boven de tekst is een sobere fries met bladmotieven aangebracht.

De klok uit 1776, gegoten door de gebroeders Voigt.

Ook de geschiedenis van deze klok is interessant en voert terug naar een van de vele overstromingen, die de Liemers geteisterd hebben.

In de nacht van 1 op 2 december 1770 brak de Liemerse bandijk nabij de Oliemolen en Leuven waardoor grote delen van de Liemers kwamen blank te staan. Een dag later begaf de dijk in 't Loo het eveneens en werd nagenoeg heel het dorp, inclusief de kerk en de pastorie vernield. De Loose gemeenschap had aanvankelijk genoeg om de eigen persoonlijke nood te lenigen. Om de kerk en de pastorie te kunnen opbouwen deed men een beroep op de goedertierendheid van de katholieke medemensen in het Land van Kleef. Ruim tweejaar later, op 14 juni 1773, stond de koning van Pruisen bij monde van de Freiherr von Danckelmann te Kleef een algemene collecte toe bij alle parochies in het land. Op 14 oktober 1773 en 18 april 1774 werd in totaal 766 gulden bijeengebracht. De oproep tot ondersteuning bleef niet beperkt tot geldelijke middelen. Ongetwijfeld kwam er ook hulp 'in natura' en de klok uit 1776 moeten we ongetwijfeld daarbij rekenen. Zoals op de klok zelf staat vermeld werd ze geschonken door Maria C.P. van Poelwijk en de Huissense pastoor Joannes Colken of Koelcken. Van de genoemde Mevrouw van Poelwijk is thans niets bekend evenals de beweegredenen waarom zij een dergelijke schenking deed. J.W.Kolcken was tussen 1743 en 1789 pastoor te Huissen. Winandus Geurts, die als pastoor van 't Loo op de klok vermeld staat, werd in 1738 te Zevenaar geboren en was tussen 1766 en 1788 in 't Loo; hij werd in de Loose kerk begraven.

De gebroeders Christiaan en Rutger Voigt, die de klok goten, hadden vanaf 1769 hun werkplaats in het stadje Isselburg bij Anholt. Ze stamden uit Dremmen nabij Geilenkirchen waar hun vader sedert 1712 een klokkengieterij had. Op 15 november 1768 moeten zij de concessie gekregen hebben om in het Land van Kleef klokken te gieten. Hiermee hadden de gebroeders Voigt een soort monopolie-positie verworven waardoor het andere klokkengieters niet toegestaan was in het Kleefse vorstendom en dus ook in de Liemers klokken te leveren.

Klok van 1976

Deze nieuwe klok heeft een hoogte van 43 cm en een diameter van 51 cm. Het opschrift luidt:

(bovenaan) EJSBOUTS ASTENSIS ME FECIT
(onderaan) "VRIENDEN VAN 'T LOO' ME D.D. 1976

Pastoor J. Dellelijn en de drie Loose klokken, 1 november 1976. Rechts op de voorgrond de klok geschonken door de Vrienden van 't Loo. Links (gedeeltelijk) de klok uit 1606, daarachter de klok uit 1776. (Foto: H. Westerveld, Aalten)

Als versiering staat het wapen van 't Loo op de klok met daarboven de drie zgn. hengsels. De randversiering bovenaan is van de kunstenaar Niels Steenbergen. Zoals uit het opschrift blijkt werd de klok gegoten door de Koninklijke Eijsbouts te Asten.

De ontstaansgeschiedenis van deze klok hangt nauw samen met de restauratie van de Loose kerk door wijlen pastoor J. Dellelijn. Aan deze restauratie en de daaraan voorafgaande geldinzameling zal bij gelegenheid uitvoerig aandacht besteed worden.

Misklokje uit 1886

Ook in de kerk zelf treft men een klokje aan. In een bijzonder fraai klokkestoeltje bij de sacristiedeur hangt namelijk een kleine klok met een diameter van 21,5 cm en een hoogte van 19,5 cm. Het opschrift luidt:

PETIT & FRITSEN ME FUDERUNT AO 1886

Daaruit blijkt dat de klokkengieters Petit en Fritsen uit Aarle-Rixtel dit klokje ruim een eeuw geleden hebben gegoten.

Angelusklokje van de pastorie

Niet alleen in kerken hingen klokken. Ook de meeste pastorieën (o.a. Duiven) hadden een dakruitertje waarin een klokje hing en zelfs het Duivense gemeentehuis moet eens een klokje gehad hebben. Alleen in het dakruitertje op de Loose pastorie hangt nog een klein zgn. angelusklokje waarvan verteld wordt dat het oorspronkelijk in de omstreeks 1870 afgebroken Loo-kapel heeft gehangen. Onderzoek ter plaatse bevestigde dit helaas niet. Het blijkt een bescheiden klokje te zijn met een hoogte van 20 cm en een diameter van 24,5 cm. Met name de ophanging van de klepel is modern hetgeen duidt op een geringe ouderdom. Er is geen opschrift aanwezig, wel een sobere, drievoudige rand.

Erg bijzonder is het dakruitertje. Het bestaat uit een fraai gesmede klokkestoel met daarop een kunstig gemaakt dakje. Dit dakje heeft de vorm van een ui, is van hout en bekleed met koper. Een kogelgat herinnert aan de Tweede Wereldoorlog.

Klokkenroof

Tot december 1942 hingen op de klokkenzolder de klokken uit 1606 en 1776. Op 28 december van dat jaar werden ze uit de kerk gehaald. De lichte klokken uit 't Loo ontkwamen aan de smeltkroezen van het Derde Rijk omdat men alleen aan zware klokken geïnteresseerd was. Tevens wilde men in iedere gemeente een lichte klok handhaven o.a. ook voor het geven van luchtalarm. De klok uit 1606 werd naar Duiven gebracht en daar in de toren gehangen. Een ontvangstbewijs uit juli 1943 is nog in het Duivens kerkarchief aanwezig. Waar de klok uit 1776 naar toe gebracht werd is nog onbekend.

De beide klokken zijn na de oorlog weer veilig in het Loo terugge-

keerd en werden bij de restauratie in 1976 door de Koninklijke Eijsbouts uit Asten onderhanden genomen. Op 1 november van dat jaar werden ze samen met de nieuwe klok van de Vrienden van 't Loo in de kerk opgehangen.

(wordt vervolgd)

W.F.W.M. van Heugten, Duiven

oktober 1988

Opmerking

De gegeven afmetingen en de exacte opschriften van de klokken werden op 3 juli 1988 opgenomen door G.Th. Berentsen uit 't Loo en de schrijver dezes. De gewichten zijn afkomstig uit de opgave van de heer H.J. van Nieuwenhoven, Rijksadviseur voor Klokken en Torenuurwerken te Blaricum.

Dank aan de heer G.Th.Berentsen voor zijn hulp bij de klimpartijen over het dak van de Loose kerk naar de klokkenzolder en over het pastorie dak om het angelusklokje te kunnen bestuderen. Ook speciale dank aan de heer Giesen van het archief te Zevenaar voor inlichtingen over personen en situaties.

Geraadpleegd

Kerkarchief St.Antonius Abt Loo te Huis Aendt, inv.nr.11

Oudarchief Zevenaar, inv.nr. 1590

Dagblad De Gelderlander van dinsdag 2 november 1976.

Daarnaast ook:

A.G. van Dalen: *Uit de Kerkgeschiedenis van Loo*, uitgeverij Liemers Lantaern, Zevenaar, z.j.

A.Lehr: *Van paardebel tot speelklok, geschiedenis van de klokgietkunst in de lage Landen*, Zaltbommel, 1981, p.107 en 111.

J.W. van Petersen: *De waterplaag*, Walburg Pers, Zutphen, 1978, p.97-99.

H.Neulinger: Glockengießerei in Isselburg im 18 Jahrhundert, in: *Unsere Heimat, Jahrbuch des Kreises Borken 1987*, p.222-224.

Zie over de gebroeders Voigt in de Liemers ook: W.van Heugten: Die Isselburger Glockengießer Voigt in den Liemers, in: *Unsere Heimat, Jahrbuch des Kreises Borken 1988* (in druk).

De havezate Loowaard

De meer dan vier eeuwen oude havezate Loowaard¹, gelegen te Loo in de uiterwaarden van de Rijn, bestaat uit een gebouw op rechthoekig grondplan afgedekt door twee zadeldaken tussen puntgevels op de lange zijden, en uit een achthoekige toren met een spits, die niet ver boven de andere daken uitkomt. Het geheel is opgetrokken in baksteen met hier en daar zandstenen elementen. De daken waren oorspronkelijk met leiën gedekt. Sporen in het muurwerk wijzen erop dat er minstens twee aanbouwen geweest zijn. De boerderij die aan de noordzijde tegen het huis aan staat, dateert uit 1929, maar heeft één of meer voorgangers gehad van het type dat Jan de Beijer in 1742 tekende (Afb.1). De losstaande schuur en het karnhuis, later bakhuis, ten oosten van het complex zijn de opvolgers van gebouwen die op lager niveau lagen en die tengevolge daarvan bij hoog water en

Afb. 1 De Loowaard, getekend door Jan de Beijer op 21 augustus 1742. Detail. (Foto Gemeentemuseum Arnhem).

strengere vorst in de winter van 1855-1856 ten offer waren gevallen aan ijsschotsen. De nieuwe gebouwen werden op aanmerkelijk hoger niveau opgetrokken. Dit alles weten we uit de "Herinneringen uit het leven van Jan-Willem Conrad Koch", die van 1847 tot 1887 de Loowaard als boer in pacht had. Toen het terrein werd opgehoogd voor de nieuwbouw, zo lezen we in dezelfde gedenkschriften, werd tevens een wal opgeworpen rond het oude kasteel, dat voordien "onderkelderd was" en "met zijn muren onbeschermd onder in den tuin stond". Vermoedelijk werden, toen het grondwerk buiten verricht werd, meteen de kelders vol aarde gestort. Tengevolge van al deze maatregelen ontstond er een aaneengesloten terp, waar echter de oude havezate niet op, maar in ligt. De bomen die nu het huis omringen, moeten getuige hun dikte geplant zijn kort nadat het terrein was opgehoogd.

De zuidelijke, naar de Rijn gekeerde, lange gevel (Afb.2) is met zijn twee toppen wel de meest imposante. In de as van deze toppen komen schoorstenen uit, waarvan de meest oostelijke nu het bovengedeelte mist. Beide geveltoppen hebben duivengaten met uitvliegstenen. De begrenzing van de gevels is slechts ten dele bewaard, maar was als volgt: S-vormige voluten van elkaar gescheiden door overhoeks geplaatste vierkante pinakels, en op de buitenhoeken ingesloten door ronde pinakels. We hebben hier te doen met vormen waaraan C.L. van Balen de naam "Oud-Geldersch" of "Geldersch-Duitsch" gegeven heeft². De laatste aanduiding verdient de voorkeur, ook al is deze niet bevredigend aangezien dit type gevel in Nederland ver buiten de grenzen van het voormalige Hertogdom Gelre voorkomt en voorkwam³.

In het midden van de zuidgevel zien we sporen die erop wijzen dat hier een lagere aanbouw geweest is. De breedte hiervan en de hoogte van de muren zijn af te meten aan twee rijen klezoren, overdwars doorgeslagen bakstenen, die vanaf de grond tot vlak onder het niveau van de zakgoot tussen de twee geveltoppen lopen. Bij de twee dichtgemetselde smalle openingen ten dele onder het huidige loopvlak moeten we te doen hebben met toegangen tot het huis vanuit een later afgebroken portaal. In dit portaal was een trap die toegang gaf tot de eerste verdieping. Daar bevindt zich een dichtgemetselde opening met een dikke eikehouten drempel, die aan de binnenzijde van het huis goed waarneembaar is. Slijtplekken daarop bewijzen dat hij vele jaren begaan is⁴.

In de zuidgevel waren minstens vier smalle ramen, aan beide kanten twee boven elkaar, niet ver van de hoeken. De onderkant van de onderste ligt nu vlak boven de grond, een bewijs te meer voor het feit dat wij het huis niet zien vanuit het niveau waarop het gebouwd is.

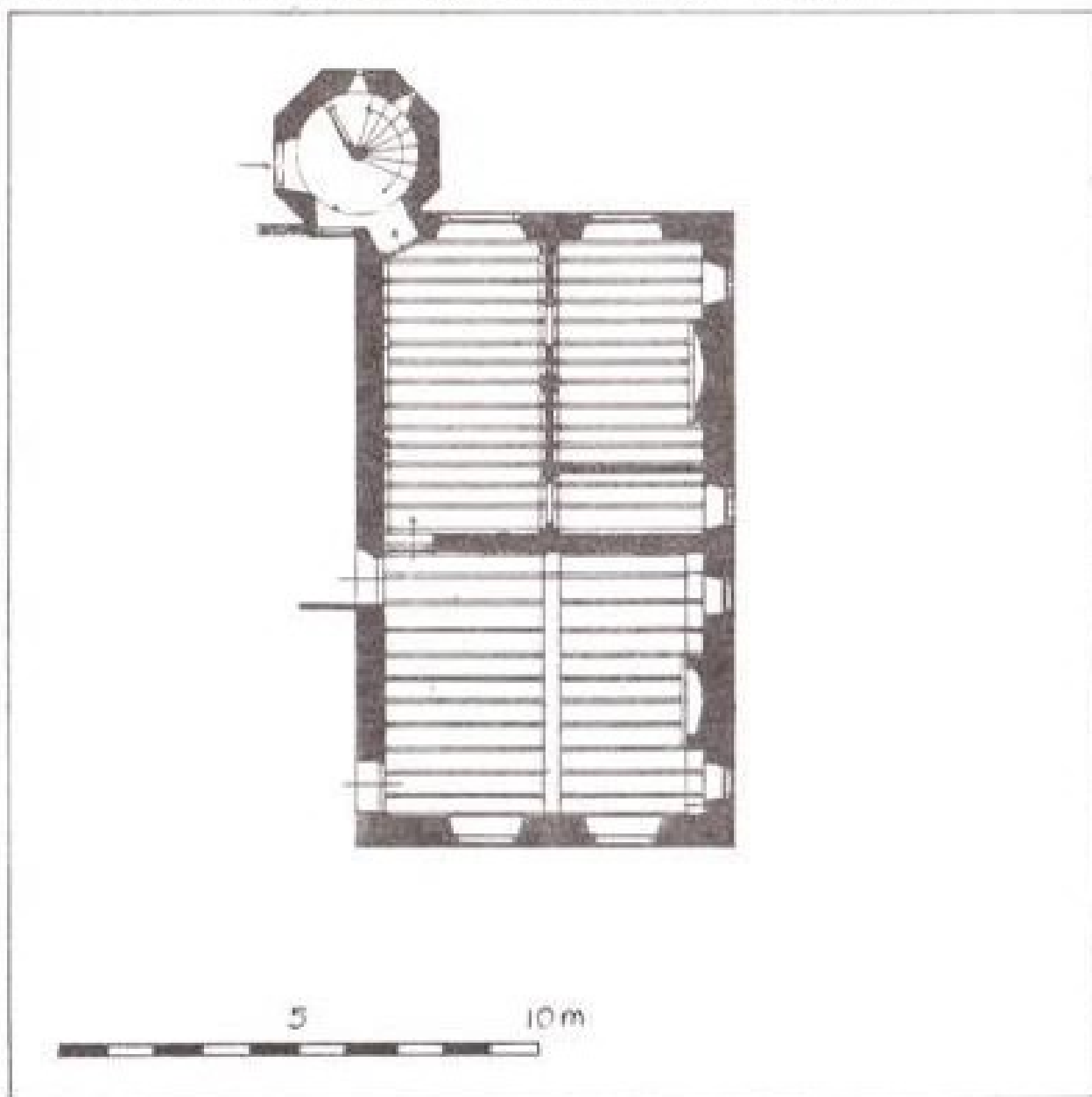
Afb. 2 Zuidgevel van de Loowaard. Tekening van W. Scheepens, 1907.

De oostgevel (Afb. 3) wordt door een smalle geprofileerde zandstenen lijst verdeeld in twee zones, waarvan de bovenste aan de bovenkant wordt afgesloten door een eveneens in zandsteen uitgevoerde geprofileerde brede lijst. In de bovenzone wordt de baksteen op regelmatige afstanden door zandstenen banden doorregen. Door beide zones lopen drie smalle zandstenen pilasters met een verdiept middengedeelte en waar ze lijsten ondersteunen, telkens voorzien van een Korintisch kapiteeltje.

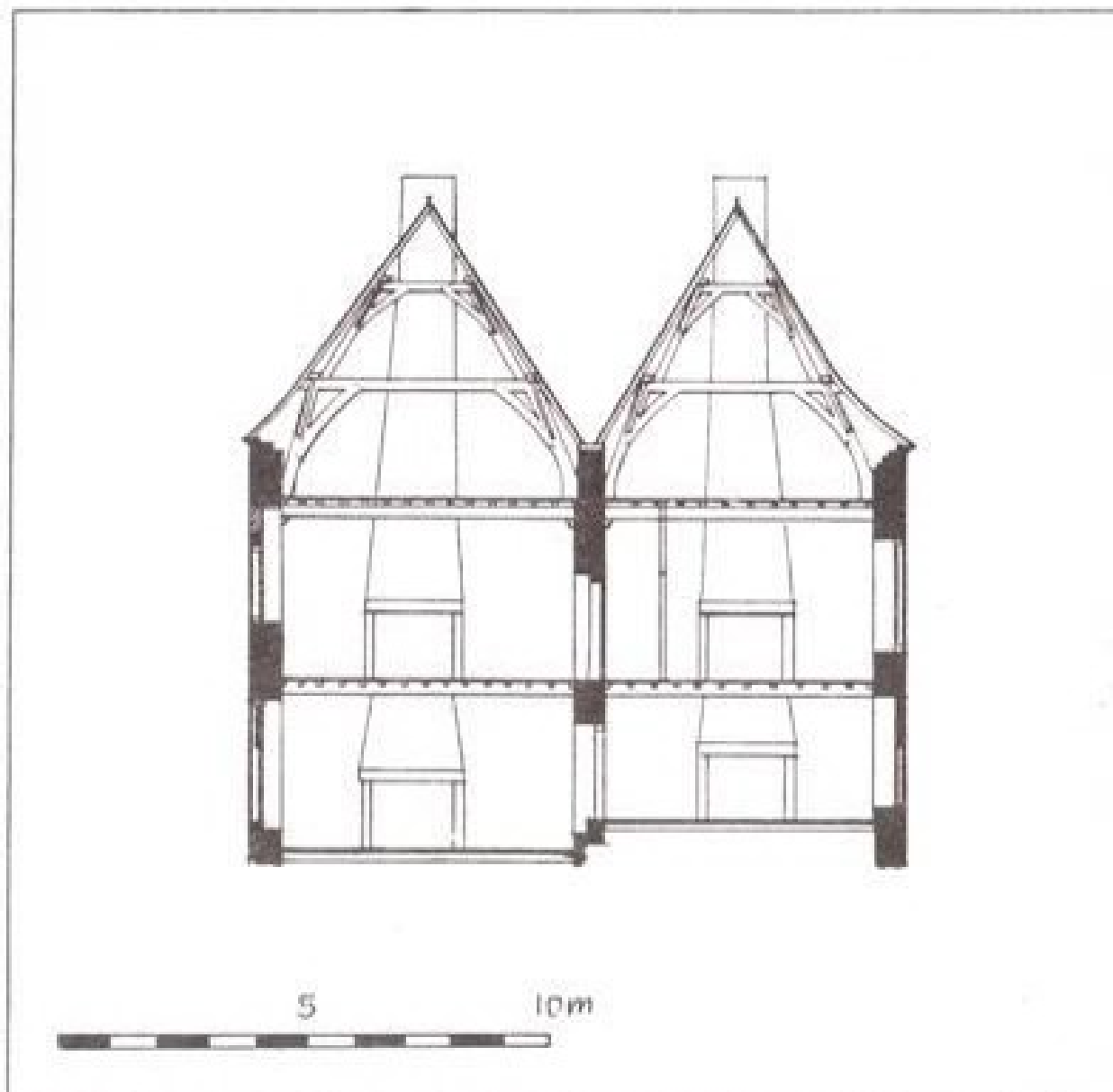
Onder de daklijst loopt een spitsboogfries rustend op zandstenen consoles, die om en om de vorm van een mensen- en een dierenkop hebben. Spitsboogfries en pilastergestel zijn niet op elkaar afgestemd. Van de oorspronkelijke vensters is in de onderste zone een korbboog

die erop wijzen dat de toren jonger is dan het hoofdgebouw. Hij vertoont aan de noord-westzijde een bolling die doet vermoeden dat hij naar het huis is toegebouwd. Verder maakt de aanhechting onder de spits daar een onbeholpen indruk: met stukken baksteen, mortel en rondhout hebben de bouwers het verloop van de toren vanuit het huis opgevangen. Ook het feit dat de toren is opgetrokken uit een andere soort bakstenen, kan wijzen op een andere bouwphase.

Het pilastergestel in de oostgevel is uitgevoerd in renaissancevormen en wijkt in stijl af van de spitsboogfries erboven, waarmee het zoals eerder opgemerkt, ook wat de plaatsing betreft niet harmonieert. Verder is op enkele plaatsen te zien dat er sleuven gehakt zijn om de verticale elementen aan te brengen en dat deze niet direct bij de bouw in het metselwerk gevoegd zijn, iets wat eveneens wijst op

Afb. 4 Plattegrond gelijkvloers. Tekening van W. Scheepens, 1907.

Afb. 5 Doorsnede oost-west. Tekening van W. Scheepens, 1907.

twee fazen. Het ligt voor de hand om aan te nemen dat we hier te doen hebben met een versiering die in een bestaand gebouw werd aangebracht op last van Herman van den Loe, aan wie we ook de twee wapens in renaissanceomlijsting in de toren danken.

Hoeveel ouder het hoofdgebouw zou kunnen zijn dan de toren, is moeilijk te zeggen. Herman erfde de Loowaard in 1558 van zijn vader Wessel van den Loe, die als Wessel II drost was van de Liemers. Het goed had reeds toebehoord aan Hermans grootvader Wessel en zijn overgrootvader Johan, beide eveneens drosten van de Liemers. Johan van den Loe (plm. 1405-1476) is hoogstwaarschijnlijk de stichter van het huis⁷. Als we aannemen dat genoemde Johan het hoofdgebouw heeft laten neerzetten, dan is er tussen dit gedeelte en de toren rond een eeuw verschil.

Het ziet er naar uit dat in de eerste fase de zuidgevel voorgevel was met de toegang in het later afgebroken portaal, en dat in de tweede fase de oostgevel als hoofdgevel ging fungeren, voorzien van een renaissanceversiering en met een nieuwe ingang in de oostzijde van de toren.

Mogelijkerwijze bouwde drost Johan het kasteeltje als contrôlepost voor de scheepvaart op de Rijn⁸. Heeft de zuidgevel een sterk vestingkarakter, de westelijke gaf na 1565 aan het geheel meer het aanzien van een woonhuis.

Alles wijst erop dat Herman met zijn vrouw Digna op de Loowaard gewoond heeft. Daarbij komt dat hij in Groessen begraven is getuige de grafsteen die daar later is ingemetseld in de toren. Hermans voorvaderen waren als drosten gebonden aan Zevenaar en hebben vermoedelijk niet op de Loowaard gewoond. Vanaf de dood van Herman in 1569 tot het midden van de 18e eeuw is de bewoningsgeschiedenis van het huis duister. Waarschijnlijk werd het in deze periode nimmer door de eigenaars bewoond, maar door pachters. Anton van Aesswyn, eigenaar van het goed in de 17e eeuw, wordt in de oorkonden van zijn tijd steeds vermeld als "Herr zu Enghauss und Lohe aufgen Warth". Het huis Enghuizen te Zevenaar, waar hij woonde, wordt het eerst genoemd. De Loowaard veranderde tot 1918 alleen door vererving van eigenaar. In genoemd jaar gingen gebouwen en landerijen voor het eerst door verkoop in andere handen over, uit die van de familie von Inn- und Knyphausen in die van de familie van Sadelhoff, waartoe ook de huidige bewoners behoren.

In 1791 bewoonde Antonius van Sadelhoff (1760-1848), naar blijkt uit de doopakte van zijn zoon Johannes Stephanus, de Loowaard. Hij was daar pachter geworden door zijn huwelijk met Anna Uhlenbruch, wier vader volgens de memoires van Koch de Loowaard ook reeds in pacht had. In 1847 werd Johannes Stephanus van Sadelhoff, die inmiddels zijn vader als pachter was opgevolgd, na een geschil met Freiherr von Bodelschwingh, de toenmalige landheer, geconfronteerd met de beëindiging van de pacht. Daarop nam Jan-Willem Conrad Koch, de meer genoemde schrijver van de memoires, de pacht over. Kochs grootmoeder van vaderszijde was een zuster van Anna Uhlenbruch en bijgevolg was hij een achterneef van J.S. van Sadelhoff. In 1887 heeft Koch na veertig jaar zwoegen en ploeteren het goed verlaten. Zijn pogingen om van de Loowaard een rendabel boerenbedrijf te maken heeft hij op aangrijpende wijze beschreven in zijn "Herinneringen", die hij in februari 1902 te Bennekom afsloot.

Na Koch keerde de familie van Sadelhoff terug op de Loowaard, die

nu gepacht werd door Theodorus Everardus, zoon van Johannes Stephanus; bij deze gelegenheid stelde Freiherr von Bodelschwingh J.W.C. Koch, die inmiddels op de Herwaartsche Hofstede in Loo was gaan wonen, aan als rentmeester. Na de dood van Theodorus Everardus van Sadelhoff in 1910 nam diens zoon Henricus Theodorus de pacht over en vanaf 1918 boerde hij op de Loowaard als eigenaar. Na zijn overlijden in 1972 zetten zijn zonen het bedrijf voort.

Het aardige van de Loowaard is dat we hier niet alleen een gebouw zien dat zeker meer dan vier eeuwen oud is en ten dele waarschijnlijk zelfs meer dan een half millenium, maar dat we ons dankzij J.W.C. Koch ook een beeld kunnen vormen van hoe op deze plaats meer dan honderd jaar geleden geleefd en geboerd werd. Kochs "Herinneringen" bieden stof voor menig artikel.

Wij besluiten met vriendelijke dank aan de familie van Sadelhoff voor de medewerking bij het hernieuwde onderzoek, dat wij in verband met de Landelijke Open Monumentendag 1988 uitvoerden.

W.J.Th. Peters en A.J.H. Rutten, Nijmegen

augustus 1988

Litteratuur

1. Litteratuur over de Loowaard en de familie van den Loe o.a.: J. van der Loo, Die van den Loe in der Lymers im 15. und 16. Jahrhundert - Ihre Tätigkeit als klevische Amtleute und ihr Verhältnis zu den Grafen van den Bergh, *Loo-Blätter*, 6 (1939), Nr 1/2, 2-5; J. Belonje, De herbouwers van de Loowaard, *Loo-Kroniek* 3 (september 1948) No. 9, 13-17; F.W. van Gulick, *Nederlandse kastelen en landhuizen*, 's-Gravenhage 1960, 91-95; F.M. Eliëns en J.Hardenberg, *Middelouwe kastelen in Gelderland*, Rijswijk 1984, 142-143.
2. C.L. van Balen, De Geldensch-Duitsche bouwstijl, *Bouwkundig Tijdschrift*, deel 22 (1904), 1-36; Idem, De Oud-Geldersche bouwstijl, *Gelre, Bijdragen en Mededeelingen*, 7 (1904), 301-314, en 8 (1905), 298-317. Zie ook: P.A.J. Vermeulen, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst*, Tweede deel, 's Gravenhage 1931, 334-341.

3. W.J.Th. Peters heeft in 1948 een begin gemaakt met de studie van het verspreidingsgebied van dit soort gevels, maar heeft dit onderzoek na enige tijd moeten staken. Het door hem verzameld materiaal bevindt zich in het Gemeentearchief te Zevenaar.
4. De waarneming van deze gegevens en de interpretatie ervan danken wij aan de Heer E.J. Nusselder.
5. J. Belonje 1948, 16-17, met afbeelding op 14.
6. J. van der Loo, 1939, 4. Nu zijn alleen de A, de M, de X en de V nog te lezen.
7. J. van de Loo 1939, 5
8. J. van de Loo 1939, 4

Illustratieverantwoording

De afbeeldingen 2 t/m 5 zijn ontleend aan een tekening van W.Scheepens naar opmetingen in 1907 verricht in opdracht van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Erratum Duiven - Minnesota, U.S.A.

In DRIEPAS, jrg.5, nr.2, juni 1988, is aan het slot van het artikel één zin weggefallen, waardoor de voetnoten 7 en 8 volkomen "in de lucht" kwamen te hangen. Wij herplaatsen de laatste alinea, en wij bieden de lezers onze excuses aan voor deze storende fout.

Redactie.

Hoe het hier in 't Loo was kunnen we enigszins afleiden uit de "Herinneringen uit het leven van Jan Willem Conrad Koch" (1825-1913), die jarenlang pachter van de Loowaard is geweest ⁽⁶⁾. In diezelfde tachtiger jaren klaagt hij, dat de prijzen zo laag zijn geworden, dat hij de pacht nauwelijks meer kan opbrengen. Vergeefs vraagt hij enkele keren om vermindering van huur en tenslotte geeft hij in 1887 de moed op en verlaat de Loowaard. Tekenend is ook, dat vier van zijn zonen ⁽⁷⁾ in die periode naar Amerika trekken, twee daarvan naar Minnesota! ⁽⁸⁾

In Amerika zullen deze immigranten tenslotte de juistheid van de bewering "If you can't beat them, join them" hebben begrepen. Wat hen in Nederland niet gelukte, lukte daar: zij boerden goed!

Th.M.J. Jonker, Loo.

6. In verschillende afleveringen gepubliceerd in de Liemers Lantaarn (dec. 19..).

7. Zie ook: G.B. Janssen, Steenfabricage op de Loowaard (dl. 3), DRIEPAS, jrg. 4, nr. 2, blz. 33 e.v.

8. Intrigerend is het om in het gedenkboek ook de namen van de broers John en Joseph Koch tegen te komen. Is hun vader Joseph Koch wellicht familie van de Loose familie Koch?
John Koch blijkt getrouwd te zijn met Anna Sanders, dochter van Bernard Sanders, kleindochter van Anton Sanders.

Verenigingsnieuws

Bibliotheek Historische Kring

Een weinig bekende 'service' aan de leden van de Historische Kring is een bescheiden bibliotheek. Het is niet doenlijk, ook niet plezierig leesbaar in een tijdschrift als het onze, om de hele catalogus weer te geven. Hierboven is het woord 'bescheiden' gebruikt, omdat u eerder moet denken in termen van brochures, stencils, kaarten of fotokopiën ervan, knipselboeken, tijdschriften van zusterverenigingen, enz. dan in meters planken gevuld met boeken.

Zo zijn er alle jaargangen van ons eigen tijdschrift en enige jaargangen van de tijdschriften van de Historische Kring Huessen, Westervoort, Elden, en van de Bond Heemschut, jaarverslagen van het R.O.B. en de A.W.N., catalogi van Gijsberts en van Loon (antiquariaat). Maar ook de publicaties over middeleeuwse kastelen in Gelderland, landelijke bouwkunst, molens, de Tweede Wereldoorlog, het onderwijs in de Liemers en in Duiven, de schilder Piet Leysing, veldnamen, Romaanse kerktorens op de Veluwe, de Kleefse enclaves, oude ambachten en bedrijven. Kortom datgene wat relatie heeft met Duiven of de Liemers.

U kunt natuurlijk nu op het idee komen uw allang niet meer bekeken streekboekje aan de vereniging te schenken, maar u mag ook komen lenen. Voor het een zowel als het ander kunt u zich in verbinding stellen met dhr. H. Degen, Halsstraat 16, Duiven, tel. 61848.

Th.M.J. Jonker, Loo

Kalender 1989 van de Historische Kring is uit.

Traditiegetrouw is in september 'onze' eigen kalender uitgekomen. Voor de vijfde keer is de Millingse kunstenares Marjolijn Brockman-Rigtering verantwoordelijk voor de tekeningen. Ditmaal heeft zij niet het potlood maar de pen gehanteerd om enkele fraaie plekje vast te leggen.

Voor iedereen herkenbaar zijn de boerderij De Elshof, ook bekend als de boerderij van Bus aan de Molenstraat, en de Horsterhof buiten Duiven. De tekeningen van de boerderij in de Helhoek en die in de Husselarijstraat nodigen uit te gaan onderzoeken vanuit welke positie

ze zijn gemaakt. Te zijner tijd zullen de originele tekeningen worden gevoegd bij de collectie, die hangt in de gangen van Thuvine.

Th.M.J. Jonker, Loo

Landelijke Open Monumentendag

Op 17 september j.l. was het voor het eerst dat in de gemeente Duiven een zestal Rijksmonumenten in het kader van de Landelijke Open Monumentendag werd opengesteld. Een speciaal daarvoor in het leven geroepen Comité, waarin ook enkele leden van de Historische Kring zitting hadden, had deze dag georganiseerd. In de gemeente Duiven waren de volgende Rijksmonumenten voor bezoek opengesteld: havezate de Magerhorst, Hof Poeldijk en de St.Remigiuskerk te Duiven, de S.Andreaskerk te Groessen en havezate de Loowaard en de St.Antonius Abtkerk te Loo. Speciale aandacht kregen de Loowaard en de Groessense kerk. Bij deze gelegenheid verscheen een kleine brochure van Prof. Peters en Mr. A. Rutten over de Loowaard; de beide auteurs leidden die dag de belangstellenden rond bij de Loowaard. In de sacristie en de kerk van Groessen was een tentoonstelling ingericht met kerkelijke kunstvoorwerpen en o.a. het bekende Kerckenboek tho Groessen van Pastoor Vallick. Het boek was speciaal voor de gelegenheid uit het archief in huis Aerdt naar Groessen gebracht door archivaris Giesen uit Zevenaar.

Ondanks het regenachtige weer, was de opkomst goed. De organisatoren hopen volgend jaar tijdens de Landelijke Open Monumentendag weer enkele monumenten in de gemeente Duiven te kunnen openstellen.

W. van Heugten, Duiven

Excursie Historische Kring naar Nijmegen

Een excursie op zaterdagmiddag betekent voor velen: zaken regelen, klussen in de steek laten, kinderen elders onderbrengen of gewoon "moed vatten."

Ongeveer 25 leden hebben op zaterdag, 10 september, huis en tuin verlaten om deel te nemen aan de jaarlijkse excursie, die ditmaal Nijmegen tot doel had.

Op voortreffelijke wijze gaf de heer H. de Heiden, archivaris van het

Nijmeegse gemeente-archief, zeer interessante rondleidingen door de Stevenskerk, het stadhuis en het museum "De Commanderie van St. Jan."

De zeer gevarieerde en amusante spreektrant van de heer de Heiden boeide allen tot de laatste minuut. In de historische "Boterwaag" werd onder het genot van een kopje koffie nog even nagepraat over deze interessante excursie.

A. Wolfsen, Duiven.

Bijeenkomst op Slotje Borghees, 13 oktober 1988.

Georganiseerd door Regio Rijn-Waal en de Emmericher Geschichtsverein met als thema "Grensveranderingen na het Wener Congres".

Met twee leden, W.v.Heugten en ondergetekende, is de Historische Kring daarbij vertegenwoordigd geweest.

Het openingswoord werd uitgesproken door de voorzitter van de Regio Rijn-Waal, dhr. Haverkamp, terwijl later ook de burgemeester van Emmerik de talrijke Duitse en Nederlandse aanwezigen begroette.

De eerste lezing door dhr. E. Hubbertz (erevoorzitter Emmericher Geschichtsverein) ging over diverse voorstellen m.b.t. de grens tussen Pruisisch en Nederlands gebied (geïllustreerd aan de hand van zelfgetekende kaarten), wat er tenslotte besloten is (tot en met de maten en kleuren van de houten grenspalen toe!), hoe een gemengde commissie ter plaatse de grens heeft moeten vastleggen en intekenen, en de gevolgen voor de grensbewoners. Tussen de bedrijven door deed de heer Hubbertz een dringend beroep op het gemeentebestuur van Emmerik om de enige nog steeds op de originele plaats aanwezige grenspaal van een veel oudere grensvaststelling tussen de hertogdommen Kleef en Bergh voor mogelijke verdwijning te behoeden.

De tweede lezing werd verzorgd door dhr. J. Giesen (streekarchivaris, Zevenaar). Hij behandelde latere grenscorrecties, de redenen waarom, en overblijfselen van de Kleefse periode in de vroegere Kleefse enclaves (processies!).

In de pauze, met altbier, frisdrank en roggebrood met reuzel, konden de aanwezigen in onderlinge gesprekken met elkaar kennismaken.

Tenslotte volgde er een geanimeerde Duits-Nederlandse discussie n.a.v. de lezingen. Interessant, en ook nuttig i.v.m. contacten.

Th.M.J. Jonker, Loo

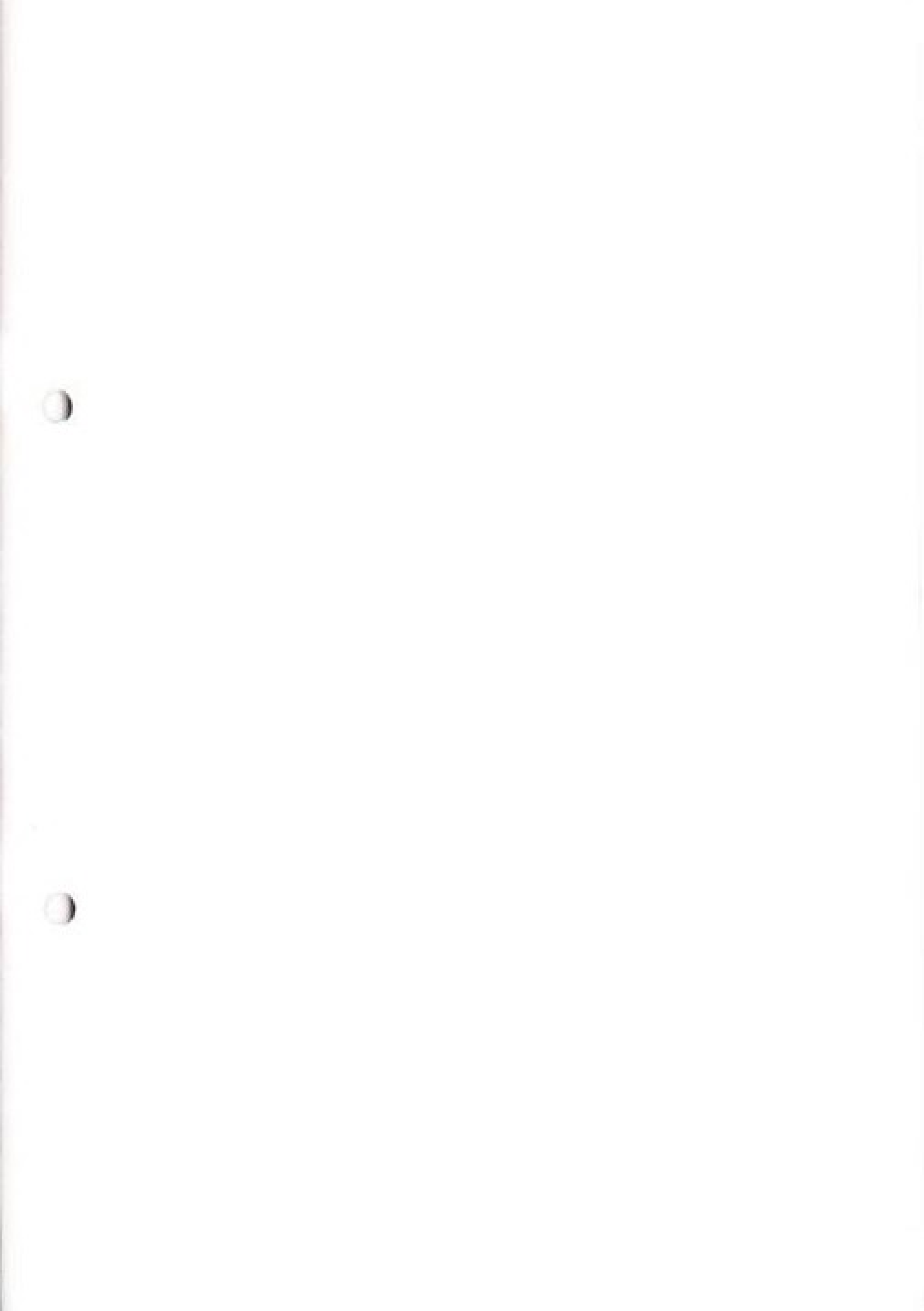
Bibliografie

In 1988 verschenen totnu toe elders de volgende artikelen en/of boeken waarin de plaatsen Duiven, Groessen of 't Loo vernoemd worden of anderszins van belang zijn voor de geschiedenis van deze plaatsen.

- E. Smit: Beleg en ontzet van Huissen, in: *KRONIEK* (uitg. Gemeentemuseum Arnhem), jrg 5, nr.1, april 1988.
Bevat o.a. wetenswaardigs over een veldslag tussen Kleefse en Gelrese troepen op 26 juni 1502 in de Angerooyse Waard bij Loo
- P. Schreurs msc, De Koninginne van 't Loo, in: *DE BRUG* (Uitg. Paters van het H.Hart, Tilburg, juni 1988).
Trefwoorden: Mariadevotie, Loo, pijpekop, Hent Bouwmeister.
- W.J.Th. Peters en A. Rutten: *Havezate de Loowaard te Loo*, uitgave van de Historische Kring Duiven Groessen Loo, 1988, 12 blz, geïllustr., literatuuropgave.
Trefwoorden: de Loowaard, Herman van de Loo, J.W.C. Koch, renaissance, bouwkunst
- W.F.W.M. van Heugten: daegs een Fles roede wijn..., de beroemde orgelbouwer Jacob Courtain in Duiven, in *Jaarboek Achterhoek en Liemers* 1989, p. 58-68.
Trefwoorden: Orgelgeschiedenis, Duiven, Jacob Courtain (orgelbouwer te Elten/Emmerik), Peter Heijendaal (kerkmeester te Duiven), L. Schwartz (orgelbouwer te Anholt), R. Kelderman (burgemeester van Emmerik).

Nog te verschijnen of in druk:

- W.F.W.M. van Heugten: Die Isselburger Glockengiesser Voigt in den Liemers, in *Unsere Heimat, Jahrbuch des Kreises Borken* 1988, verschijnt in december.
- W.F.W.M. van Heugten: Emmerichs Burgermeister war dabei; Jacob Courtain erbaute eine Orgel in der Duivener Kirche im Winter 1771/72, in *Kalender für das Klever Land* 1989, verschijnt in december.

INHOUDSOPGAVE

W.J.R. Staring	Vendelen	53
J. te Witt	Groessens pastorie 200 jaar op de huidige plaats	55
Dr W.van Heugten	Klokken in de gemeente Duiven; deel 2: St.Antonius Abt kerk in 't Loo	57
Dr W.J.Th. Peters & Mr. A. Rutten	Havezate de Loowaard te Loo	65
	Erratum	75
	Verenigingsnieuws	76
	Bibliografie	79